

ece benim gibi bu ül-
kalmayıp, İngilizce'yi
r çalışmaların ve orga-
Bu tür çalışmalarda,
ek istiyorum.

insanlardır. Dolayısı-
alışmaları, küçük ebat-
olarak yazılmalıdır.

makale yer almaktadır.
almış, herhangi bir yar-
u makaleyi okuyan hiç-
umlu oy vermez.

miş olan ve o zamanlar
fından yazılmış olan ve
isa bir rapor şeklindedir.
lar son derece doğru bir

lınması gerektiğini öğre-
nılmaz ve Ermenistan ile
nistan çok hızlı bir şekil-

ıcı çalışmalarına yönelik
nerek yapacağımı da bil-

Prof.Dr. TEMUÇİN FAİK ERTAN*

"OSMANLI DEVLET KADROLARINDA ERMENİLER"

Bugüne kadar bu ve buna benzer başlıkta çok sayıda kitap ve makale yazılmış ve bildiri sunulmuştur. Genelde yaygın olarak kullanılan başlık "*Osmanlı'da Devlet Hizmetinde Ermeniler*" ya da "*Osmanlı Devleti'nin Hizmetindeki Ermeniler*" şeklindedir. Öncelikle bu ifadeler üzerinde durmak istiyorum.

Ermeni Sorununu bu başlık altında ele alan ve inceleyenlerin hemen hepsi, "*hizmet*" ifadesini hem devlet memuru olan hem de devlet yönetimine katılan Ermeniler kapsamında değerlendirmiştir. Ancak devlet memurluğu ile devlet yönetimine katılmak şeklen ve içerik açısından farklı nitelikte görevlerdir. Daha açık bir ifadeyle devlet memurluğu hemen her yönüyle atanma sonucu ortaya çıkan bir görev türü iken, nâzırlık ve mebusluk genel olarak siyasal katulunun bir gereği olarak seçime dayanan görevlerdir. Bu bağlamda devlet memuru olabilmek ile mebus seçilebilmek farklı nitelikteki haklardır.

Ben bu bildiride "*hizmet*" ifadesini üçe ayıracağım;

Birincisi "nâzır ve mebus olarak Osmanlı yönetiminde görev alanlar",

İkincisi "memur olarak devletin işini görenler",

Üçüncü olarak da "serbest meslek erbabı olarak devletle iş yapanlar" olarak ele alınacaktır.

Üzerinde durulması gereken bir başka nokta ise devlet memuru olan, nâzırlık makamında bulunan ve parlamento üyesi olan ya da devletle iş yapan Ermenilerin, gerçekten devletin hizmetinde olup olmadıklarıdır. Çünkü, nâzır, mebus ve memur olmalarına karşın Ermenilerin tümünün Osmanlı Devleti'nin hizmetinde faaliyet gösterdikleri ya da devletle bütünleştikleri kuşkuludur. O halde devlet yönetimine katılmak, devlet kadrosunda görev yapmak ve devletle iş yapmak, mutlak olarak devletin hizmetine girmek anlamı taşımamaktadır.

* Prof.Dr. Temuçin Faik ERTAN: Ankara Üniversitesi Öğretim Üyesi - Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdür Yardımcısı

Ancak bütün bu genellemeler Ermenilere özgü değildir; memur olup olmak ya da devlete hizmet edip etmemek diğer azınlık gruplar, hatta Türk ve Müslümanlar için de geçerlidir.

Öncelikli olarak bildirinin başlığına uygun olarak birtakım genel bilgilerin hatırlanmasında yarar vardır. Osmanlı Devleti'nde hemen her alanda devlette görev almış, hizmet etmiş ve devlete uyum içinde çalışmış olan çok sayıda Ermeni bulunmaktadır. Bu bağlamda çeşitli idarî, askerî ve siyasî birimlerin tümünde görev almış bütün Ermenilerin isimlerini tek tek saymak mümkün değildir. Çok sayıda araştırmada görev alan Ermenilerin, sadece çok küçük bir bölümü, o da üst düzeyde görev almış olanların isimleri sıralanmaktadır.¹

Devlet Memurluğu Yapan Ermeniler:

Ermeniler ve diğer azınlıklar 1856 Islahat Fermanı ile devlet memuru olma hakkına kavuşmuşlardır. 1856 Islahat Fermanı öncesinde de Ermenilerin devlette olan sıkı ilişkileri söz konusudur. Bu bağlar genel olarak tercümanlık şeklindedir. Yunan isyanı sonrasında Ermenilerden tercüman olarak daha fazla yararlanılmıştır. Bu da Ermenilere olan güvenin bir göstergesidir. 1856 Islahat Fermanında "...tebea-i Devlet-i aliyemim cümlesi herhangi bir milletten olursa olsun devletin hizmet ve memuriyetlerine kabul olunacaklarından" şeklinde ifade ile Ermeniler ve diğer azınlık gruplara devlet memuru olma hakkı verilmiştir.² Bu bağlamda azınlıklar idarî ve hukukî hakları siyasî haklardan daha elde etmişlerdir. Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan Gayrimüslimler arasında devlette en barışık olan kesimi oluşturan Ermenilerin diğer topluluklara nazaran memurluğa daha fazla rağbet gösterdiği bir gerçektir. Sadece Gümrükler Müdürlüğünde 20 bin Ermeni'nin görev yaptığı söylenmektedir.³ Bu rakamlar diğer birimlerde de farklı değildir.

Diğer Gayrimüslim topluluklar için olduğu gibi Ermeniler için de devletin merkez ve taşra teşkilatlarında memur olarak görev alma kanalları da açıktır. Atama yoluyla çok sayıda Ermeni, nâzırlıkların merkez ve taşra teşkilatlarında önemli görevler almışlardır. Özellikle Hariciye Nezareti gibi önemli bir nâzırlıkta Hariciye Nâzırı olan Ermeniler bulunduğu gibi (Gabriel Noradunkyan), merkez örgütünde müsteşarlık ve memurluk; yurt dışında ise büyükelçilik, maslahatgüzarlık, elçilik müsteşarlığı, konsolosluk ve elçilik sekreterliği gibi görevlerde bulunmuş çok sayı-

1 Örneğin Sadi Koçuş, *Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri*, Ankara, 1967; Kamuran Gürin, *Ermeni Dosyası*, TTK Yay. Ankara, 1983; Mesrob K. Krikorian, *Armenians in the Service of the Ottoman Empire (1860-1908)*, London, 1977

2 Kili-Gözübüyük, s. 16

3 Koçuş, s. 93

dir, memur olup olma-
rı, hatta Türk ve Müslü-

anın genel bilgilerinin ha-
silanda devlette görev al-
ık sayıda Ermeni bulun-
nün tümünde görev almış
ir. Çok sayıda araştırma-
da üst düzeyde görev al-

ile devlet memuru olma
de Ermenilerin devlette
rümanklık şeklindedir. Yu-
fazla yararlanılmıştır. Bu
t Fermanında "...tebea-i
olsun devletin hizmet ve
t Ermeniler ve diğer azin-
ğlamda azınlıklar idarî ve
anlı Devleti sınırları için-
m kesimi oluşturan Erme-
ñbet gösterdiği bir gerçek-
örev yaptığı söylenmekte-

Ermeniler için de devletin
kanalları da açıktır. Atan-
şra teşkilatlarında önemli
mli bir nâzırlıkta Hariciye
ıkyan), merkez örgütünde
maslahatgüzarlık, elçilik
vlerde bulunmuş çok sayı-

i İlişkileri, Ankara, 1967; Kamu-
rikorian, Armenians in the Ser-

da Osmanlı Ermenisi bulunmaktadır; Maliye Nâzırlığı yapan Ermeni Agop Kazazyan'ın yanı sıra Sakız Ohannes, Artin Düz, İsteba Arapyan gibi Ermeniler de üst düzey görevler almışlardır. Maarif Nezaretinde Mihan Düz müsteşar olarak görev yaparken Tomas Terzian, Nişan Gugasyan, Agop Boyacıyan gibi Ermeniler eğitimin önde gelen bürokratları olmuşlardır. Benzer durum Adliye Nezareti için de geçerlidir. Adliye Nezareti müsteşarı Vaham bir Ermenidir.

Diğer taraftan Serkis Karakoç, Bogos Şaşyan ve Ohannes Torosyan önde gelen Adliye Nâzırlığı bürokratlarıdır. PTT Nezaretinin bürokrasisinde de çok sayıda Ermeni bulunmaktadır. Garabet Artin Davut Paşa, Andon Tıngır Yaver Paşa ve Osgan Mardikyan nâzırlık yapmış olan Ermenilerdir. Krikor Agaton aynı nâzırlıkta genel müdür, Kevork Sabit Fincancıyan ise müfettiş olarak görev yapmıştır.

Nafia Nezareti belki de konuyla ilgili en çarpıcı örneklerin sıralanabileceği birimdir; Garabet Artin Davut Paşa, Bedros Hallaçyan, Krikor Sinapyan, Krikor Agaton ve Gabriel Noradunkyan Nafia Nezaretinin Ermeni kökenli nâzırlarıdır. Krikor Odyan, Mıgırdıç Sinapyan ve Melkon Nazikyan Nafia Nezaretinde önemli mevkilere sahip Ermenilerdendir.

Dahiliye Nezaretinde de benzer durum söz konusudur. Bu nezaretin merkez teşkilatında Vartan Paşa, Krikor Şabanyan ve Osep Amira gibi üst düzey Ermeni memurlar olduğu gibi aynı bakanlığın taşra teşkilatında vali yardımcılığı ve mutasarrıf yardımcılığı görevinde bulunan Ermeniler vardır. Bitlis Vali yardımcılığı görevinde bulunan Anton Bekmezian Efendi ve Smbat Der-Nersesyan, 1899-1904 yılları arasında Muş'ta mutasarrıf yardımcılığı yapan Yakob Hamamcıyan, Nazareth Aleksıyan, Nishan Aleksıyan buna örnektir.⁴

Yine belirli dönemlerden Van'da vali yardımcılığı görevinde bulunan Markos Agabekyan ile Ferit Yoovannes Boyacıyan bir başka örnektir.⁵ Erzurum ve Elazığ vali yardımcılıkları, Amasya, Samsun ve Tokat mutasarrıf yardımcılıklarında başka Ermenileri görmek mümkündür.

Bu arada çok sayıda Ermeni yüksek yargıda görev almıştır. Andon Tıngır Yaver Paşa, Abraham Yeremyan Paşa, Mihran Düz ve Bedros Kuyumcıyan gibi şahıslar Danıştay üyeliği yapmışlardır. Ohannes Tıngır, Bogos Msırlıyan ve Serkis Düz gibi isimler Danıştay'da müdürlük yapan Ermenilerdir.

Diğer taraftan saray bünyesinde hekimlik, eczacılık ve biyologluk yapan Ermenilerin varlığı da bilinmektedir. Örneğin Andon Nafilyan, Vahan Gazaysan ve

4 Krikorian, s. 31

5 Krikorian, s. 38

Dikran Acemyan hükümet hekimi olan bilinen Ermenilerin sadece birkaçıdır. Bütün bunlardan başka mimarlıktan mühendisliğe, ziraat memurluğundan öğretmenliğe, askerî doktorluktan bankacılığa kadar değişik mevkilerde görevli çok sayıda Ermeni'ye rastlamak mümkündür.⁶

Yukarıda sıralanan isimler konuyla ilgili son derece sınırlı örnekleri oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti'nde çeşitli kademelerde görev almış olan Ermenilerin tümünün isimlerini saymak için ne bu bildiri, ne bu oturum ne de bu sempozyumun süresi yeter. Burada önemli olan sayının azlığı ya da çokluğu da değildir. Önemli olan, söz konusu hakların Ermenilere tanınmış olmasıdır. Fakat yukarıda da ifade edildiği gibi devlet memuru olan ve bürokrasinin yüksek kademelerinde kendisine yer bulan Ermenilerin tümünün devletin yanına veya karşısında oldukları şekilde bir genelleme yapılamaz.

Devlet Yönetimine Katılan Ermeniler:

23 Aralık 1876 tarihinde yürürlüğe giren Kanun-i Esasi'nin "*Devlet-i Osmaniye tabiyetinde bulunan efradın cümlesine herhangi din ve mezhepten olur ise olsun bila istisna Osmanlı tabir olunur ve Osmanlı sıfatı kanunan muayyen olan ahvale göre istihsal ve izae edilir*" şeklindeki 8. maddesi ve "*Osmanlıların kaffesi huzuru kanunda ve ahvali diniye ve mezhebiyeden maada memleketin hukuk ve vezaifinde mütesavidir*" şeklindeki 17. maddesi⁷ Ermeniler dâhil, Müslüman-Gayrimüslim bütün Osmanlılara ciddi hukukî güvenceler getirmiştir. Ermeniler de sağlanan hukukî güvencelerle devlet yönetimine katılma haklarını sonuna kadar kullanmışlardır.

Siyasal katılım çerçevesinde nâzırlık görevinde bulunan, ayan Meclisi üyeliği yapan ve mebus olarak Mebusan Meclisi'ne katılan çok sayıda Ermeni vardır. Maliye Nâzırı Agop Kazazyan Paşa, çeşitli dönemlerde PTT Nâzırlığı yapan Garabet Artin Davut Paşa, Andon Tıngır Yaver Paşa ve Oksan Mardikyan Paşa; Hariciye Nâzırı Gabriel Noradunkyan ile Nafia Nâzırları Berdos Hallaçyan, Krikor Sinapyan ve Krikor Agaton ilk göze çarpan Ermenilerdir. Yine Garabet Artin Davut Paşa ile Gabriel Noradunkyan da Nafia Nâzırlığı yapmışlardır.⁸ Yine Agop Kazazyan Paşa, Mikael Portakalyan Paşa ve Sakız Ohannes Paşa gibi önde gelen Ermeniler de Hazine-i Hassa Nâzırlığı görevinde bulunmuşlardır.

Ohannes Kuyumcuyan Paşa, Abraham Eramyan Paşa, Manuk Azaryan ile Gabriel Noradunkyan Ayan Meclisi üyeliğinde bulunmuşlardır. 1877 yılında toplu-

6 Koçaş, s. 98-100

7 Suna Kili-Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri*, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara, 1985, s.32

8 Koçaş, s. 94

birkaçıdır. Bütün
öğretmenliğe, as-
çok sayıda Erme-

örnekleri oluşturu-
olan Ermenilerin tü-
bu sempozyumun sü-
değildir. Önemli olan,
anda da ifade edildiği
kendisine yer bulan
şeklinde bir genelle-

"Devlet-i Osma-
rişkten olur ise olsun
ayyın olan ahvale gö-
arın kaffesi huzuru ka-
lık ve vezâifinde mü-
Gayrimüslim bütün
le sağlanan hukukî gü-
kullanmışlardır.

an, ayan Meclisi üyeli-
nda Ermeni vardır. Ma-
kızlığı yapan Garabet
yan Paşa; Hariciye Nâ-
an, Krikor Sinapyan ve
tin Davut Paşa ile Gab-
op Kazazyan Paşa, Mi-
Ermeniler de Hazine-

a, Manuk Azaryan ile
dır. 1877 yılında topl-

ıkası Yay., Ankara, 1985, s.32

nan Birinci Meşrutiyet Meclisinde dokuz, 1908 İkinci Meşrutiyet Meclisinde on bir Ermeni mebus olarak yer almışlardır. Öyle ki, Birinci Dünya Savaşı döneminde görev yapan 1914 Mebusan Meclisi'nde de on bir Ermeni mebus görev yapmıştır.⁹ I. Dünya Savaşı sırasında bu mebuslardan bazıları çete başı olarak faaliyet göstermişler ve bölgede yaşayan halka ile resmi kuvvetlere saldırılar düzenleyen güçlerin arasında yer almışlardır. Ancak bazı Ermenilerin çeteci olarak yıkıcı faaliyetlerde bulunması, Ermenilerin devlet yönetimine kanallarının tıkanması sonucunu doğurmamıştır.

Siyasal katılım açısından seçim ve atama yoluyla devlet yönetimine katılan Ermeniler, sadece merkez yönetiminde değil, aynı zamanda vilayet meclislerinde yer alarak yerel yönetimlerde söz sahibi olmuşlardır. Diyarbakır, Bitlis, Van, Erzurum, Trabzon, Sivas, Seyhan ve Elazığ gibi sorunlu vilayetlerin Belediye Meclislerinde kendilerine yer bulmuşlardır.¹⁰

Siyasal katılım açısından incelendiğinde Ermenilerin devlet yönetimine merkezi ve yerel yönetim anlamında katılma haklarının kısıtlanmadığı, daha açık bir deyişle İstanbul'da ve taşrada temsil hakları açısından Ermenilere bütün siyasi kanalların açık olduğunu görülmektedir. Söz konusu siyasi haklar açısından özelde Ermenilere, genelde tüm azınlıklara tanınan haklar Müslümanlardan daha az değildir, yani herhangi kısıtlama yoktur. Burada asıl sorgulanması gereken durum, bazı Ermenilerin kendilerine tanınan hakları nasıl kullandıklarıdır.

Devletle İş Yapan Ermeniler:

Bugüne kadar "Devlet Hizmetinde Ermeniler" konusu ele alındığında genel olarak ya parlamenter olan Ermenilere ya da devlet memuru olan Ermenilere vurgu yapılmıştır. Ben bildirimde bunların yanı sıra başta madencilik örneğinden hareketle, devletle iş yapan Ermenileri de ele alacağım. Ermenilerin devletle iş yaptığına dair belgeler, bunların çok eski tarihlere dayandığını göstermektedir. Daha da önemlisi, bu konuda 1915 yılı öncesine ve sonrasında ait belgeler vardır. Bu konuda madencilik örneğinden hareketle devletle iş yapan Ermenilerin durumu gözler önüne serilmeye çalışılacaktır.

Örneğin 1889 yılında, bir başka deyişle Ermeni faaliyetlerinin henüz başladığı dönemde Sivas Gümüşeli'nde Bodosyan Minas, Vartanyon Antranik ve Serceryan Kerope'ye simli kurşun madeni işletme ruhsatı verilmiştir.¹¹ Yine 1899 yılında Ko-

9 Koçaş, s 95-96

10 Bu konuyla ilgili olarak bkz. Mesrob K. Krikorian, *Armenians in the Service of the Ottoman Empire (1860-1908)*, London, 1977

11 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Tarih: 2.12.1889, Fon Kodu: 310.10.0.58, Yer No: 2325.3160.0

caeli Akçağöl'de Aram Hallaçyan ve Parsih Hallaçyan'a simli kurşun madeni işletme ruhsatı verilerek maden çıkarma olanağı sağlanmıştır.¹² Belki bazı kişiler bu tarihlerde Ermeni olaylarının henüz şiddetlenmediğini ve bu nedenle de devletin Ermenileri dışlamadığını öne sürebilir. Ancak bu tür olanaklar sonraki yıllarda da devam etmiş ve Osmanlı Devleti'nin yıkılışına değin istikrarlı olarak verilmiştir. Örneğin II. Meşrutiyetin ilanından sonraki dönemde, 1909 yılında Kocaeli Hendek'te Ohannes Çıracıyan ve ortağına bakır madeni işletme ruhsatı verilmiştir.¹³

Madencilik örneğinden hareketle Ermenilerin devletle olan ilişkilerinin en çarpıcı özelliklerinden birisi, bu tür ilişkilerin soykırım iddialarına kaynaklık teşkil eden Sevk ve İskân Kanununun uygulandığı dönemde de görülmüş olmasıdır. Bu gerçekten çok ilginç bir durumdur. Soykırıma uğradığı iddia edilen bir topluluğun üyelerine hem de soykırım yapıldığı söylenen bir dönemde, devlet, maden işletme ruhsatı vermiştir.

6 Nisan 1915'te, -bu tarihe özellikle dikkat edilmelidir- Bursa Mirzaoba'da Türk ve Ermenilerin bulunduğu bir gruba Bakır, Demir madeni işletme ruhsatı verilmiştir.¹⁴ Bu tür uygulamalara 1915 yılı sonrasında, Sevk ve İskân Kanununun uygulanmasından sonra da rastlanmaktadır. Örneğin 1918'de, I. Dünya Savaşı'nın devam ettiği - İttihat ve Terakki hükümetinin bulunduğu bir sırada- Aram ve Parsih Hallaçyan kardeşlere Zonguldak'ta ve Kastamonu'da manganez madeni işletme hakkı tanınmıştır.¹⁵

Diğer taraftan Ermenilerin 1915 yılı sonrasında Osmanlı yönetimi ile bağlarının kopmadığını gösteren başka konularda da örnekler vardır. 1915 yılının Ağustos ayında, Sevk ve İskân Kanunu sonrasında, İstanbul'da Yunan uyruklu Pandora adlı kadın ile Osmanlı uyruklu Agop Bakırcıyan arasında gayrimenkul satış işlemine dair belge mevcuttur.¹⁶ Bu hukuki işlemde Pandora adlı Yunan uyruklu kadın alacağına karşılık, Agop ve Ohannes Bakırcıyan kardeşlere ait evi devren almıştır.¹⁷ Bu işlemin soykırım olarak tanımlanmaya çalışılan bir dönemde gerçekleşmiş olması ilginçtir.

Madencilik örneğinden hareketle şöyle bir gerçeğe de karşı karşıya kalmaktayız: Türk ve Müslüman toplumun yapmadığı veya yapamadığı bazı işleri yoğun-

12 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Tarih: 4.12.1899, Fon Kodu: 310.10.0.41, Yer No: 1637.2226.0

13 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Tarih: 19.5.1909, Fon Kodu: 310.10.0.41, Yer No: 1534.2251.0

14 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Tarih: 6.4.1915, Fon Kodu: 310.10.0.16, Yer No: 5612.895.0

15 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Tarih: 5.3.1918, Fon Kodu: 310.10.0.67, Yer No: 2586.3502.0;

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Tarih: 20.8.1918, Fon Kodu: 310.10.0.41, Yer No: 1497.2089.0

16 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Tarih: 24.8.1915, Fon Kodu: 272.0.0.12, Yer No: 35.6.3

17 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Tarih: 24.8.1915, Fon Kodu: 272.0.0.10, Yer No: 1.1.1

kurşun madeni işlet-
ki bazı kişiler bu ta-
nile de devletin Erme-
ki yıllarda da devam
enilmiştir. Örneğin II.
i Hendek'te Ohannes

e olan ilişkilerinin en
ama kaynaklık teşkil
niş olmasıdır. Bu ger-
en bir topluluğun üye-
et, maden işletme ruh-

ir- Bursa Mirzaoba'da
işletme ruhsatı veril-
kin Kanununun uygu-
nya Savaşı'nın devam
Aram ve Pasih Hallaç-
adeni işletme hakkı ta-

la yönetimi ile bağları-
z. 1915 yılının Ağustos
n uyruklu Pandora adlı
enkul satış işlemine da-
uyruklu kadın alacağı-
levren almıştır.¹⁷ Bu iş-
gerçekleşmiş olması il-

le karşı karşıya kalmak-
adığı bazı işleri yoğun-

0.0.41, Yer No: 1637.2226.0
0.0.41, Yer No: 1534.2251.0
1.0.16, Yer No: 5612.895.0
1.0.67, Yer No: 2586.3502.0;
0.0.41, Yer No: 1497.2089.0
1.0.12, Yer No: 35.6.3
1.0.10, Yer No: 1.1.1

lukla Ermenilerin yaptıkları anlaşılma ile birlikte, madenlerin büyük bir kısmını ya-
bancılardan işletmelerinden dolayı Ermenilerin Osmanlı Devleti ile yabancı devletler
arasında aracılık yaptıkları da anlaşılmaktadır.

Arşivlerde bu konuyla çok sayıda belge mevcuttur. Bu bildiriye sadece birkaç
örnek sunulmuştur. Buraya kadar yapılan açıklamalar ve verilen örnekler, Osmanlı
Devleti'nin devlet yönetimine katılma, devlet memuru olma ve devlete iş yapma an-
lamında Ermenilere karşı olumsuz bir ön yargıya sahip olmadığı ve hatta bu konuda
son derece tutarlı olduğu görülmektedir.

Cumhuriyet Döneminde Ermeniler:

Ermenilerin devlete olan ilişkileri incelendiğinde Osmanlıdan Cumhuriyet
bir devamlılık ve tutarlılık göze çarpmaktadır. Eğer 1915 yılını bir kırılma olarak ele
alırsak, 1915 öncesinde ve sonrasında devlet kadrolarında görev alan ve devlete bir
şekilde iş ilişkisine giren Ermeniler bulunmaktadır. Bu durum Mütareke döneminde
ve Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonraki yıllarda da devam etmiştir.

Mütareke döneminde ve Cumhuriyetin ilk yıllarında Ermenilerin devlete
olan ilişkileri, daha az işlenmiş ve doğal olarak da üzerinde daha az fikir yürütülmüş-
tür. Oysa Ermenilerin Osmanlı Devleti ve sonrasında Türkiye Cumhuriyeti ile olan
ilişkileri; siyasal katılımın bir göstergesi olarak parlamenterlik, devletin işini yapmak
anlamında devlet memurluğu ve devlete işi yapmak anlamında serbest meslek erba-
bı olarak kendisini göstermiştir.

Ermenilerin mevcut konuları Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir.
Osmanlı Devleti'nin yerine kurulan ve günümüzde soykırım iddialarına karşı muha-
tap görülen Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarına bakıldığında Ermenilerle ilgili so-
runların hukukî ve idarî işlemler yoluyla çözümlendiği anlaşılmaktadır. Bu dönemde
çok sayıda Ermeni hakkında Türklüğe hakaretten dolayı soruşturma yapıp dava açı-
lırken, bunların istisnasız olarak tümünün cezalandırıldığını söylemek mümkün de-
ğildir. Bazı Ermenilerin hakkında soruşturma açılması kararlaştırılırken, bazıları için
tam aksi kararlar alınmıştır. Örneğin 1935 yılında Yozgat'ta yaşayan Sahak hakkın-
da Türklüğe hakaretten soruşturma açılması kararlaştırılırken,¹⁸ 1936 yılında yine
Yozgat'ta oturan Bedros hakkında soruşturma açılmaması karar alınmıştır.¹⁹ Bu tür
örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Yine 1936 yılında alınan tam tersi iki karar vardır. Buna göre Malatya'da ya-
şayan Ohannes hakkında Türklüğe hakaretten soruşturma açılması kararı alınırken,²⁰

18 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Tarih: 27.8.1935, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 41.256.12

19 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Tarih: 18.9.1937, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 42.268.1

20 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Tarih: 26.6.1936, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 42.265.18

aynı dönemde İstanbul'da yaşayan Ohannes hakkında tam akis olarak soruşturma açılmasına gerek duyulmamıştır.²¹

Yine Cumhuriyet döneminde yurda dönmedikleri veya izinsiz olarak başka ülkenin uyruğuna geçtikleri için vatandaşlıktan çıkarılan Ermeniler vardır. Bunlar da hukukî ve idarî işlemlerle gerekçeli olarak gerçekleştirilmiştir. Örnek olarak 1925 yılında izinsiz uyruk değiştiren Agop Takoveryan vatandaşlıktan çıkarılmış,²² buna karşılık eski İzmit muhasebecisi olan Agop Kalfanyan'ın yurda dönmesine 1926 yılında izin verilmiştir.²³ Bir başka örnek olay ise resmi izin almadan uyruk değiştiren Agop Papazyan 1929 yılında vatandaşlıktan çıkarılırken,²⁴ daha önce vatandaşlıktan çıkarılmış olan Kevork Parsehyan'a ait hüküm 1946 yılında kaldırılmış olmasıdır.²⁵

Vatandaşlık çıkarma konusundaki bir başka gerekçe ise Millî Mücadeleye katılmamadır. Bu gerekçe ile bazı Ermenilerin vatandaşlıktan çıkarıldığı görülmüştür. Bunlar içinde en çarpıcı olanı eski Nafia Nâzırı Bedros Hallaçyan hakkında alınan vatandaşlıktan çıkarma kararıdır. Ancak bu kararın alınması için de 1928 yılına değin beklenmiştir.²⁶ Bu örnekleri de çoğaltmak mümkündür.

Çoğaltılması mümkün olan bu tür örneklerden hareketle Osmanlı Devleti'nden sonra Cumhuriyet döneminde de Ermenilere karşı, onları tümüyle dışlayan hukukî ve idarî işlemler yapılmamıştır. Diğer cumhuriyet yurttaşlarından farklı bir muameleye maruz kalmayan Ermenilerle ilgili hemen bütün hukukî zemin çerçevesinde alınmıştır. Bu kararların tümünün elbette olumlu sonuçlar doğurmadığı bir gerçektir. Ancak bütün kararlar hukukun temel kurallarından olan genellik ilkesine bağlı kalarak alınmıştır.

Osmanlı'dan Cumhuriyete geçerken Ermenilere karşı herhangi bir devr-i sabık yaratılmadığını ve geçmişe dönük intikam duygularıyla hareket edilmediğini gösteren belgelere Atatürk döneminde, İnönü döneminde ve Demokrat Parti döneminde rastlamak mümkündür. Savaş dönemindeki Varlık Vergisi bir tarafa bırakılırsa, bu dönemler arasında bir devamlılığın ve tutarlılığın olduğu söylenebilir. Yukarıda Atatürk dönemine ait belgeleri tamamlayan benzeri belgelere İnönü döneminde rastlanmaktadır. Örneğin 1945 yılında aynı anda alınan kararlar bir Ermeni vatandaşlıktan çıkarılırken (Ohannes Lüseryan) bir başka Ermeni'nin (Ohannes Zarphaneliyan) vatandaşlıktan çıkarma kararı kaldırılmıştır.²⁷

21 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Tarih: 13.4.1936, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 42.264.5

22 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Tarih: 12.8.1925, Fon Kodu: 30.18.1.1, Yer No: 15.51.1

23 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Tarih: 14.11.1926, Fon Kodu: 30.10.0.0, Yer No: 99.639.18

24 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Tarih: 27.3.1928, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 2.20.5

25 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Tarih: 21.1.1946, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 110.6.18

26 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Tarih: 2.8.1928, Fon Kodu: 30.18.1.1, Yer No: 30.50.16

27 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Tarih: 27.7.1945, Fon Kodu: 30.18.1.2., Yer No: 108.46.19

mokr
Marn
boğlu
rafin
gaze

çeki
rafta
leri
ile t
ni a
nefe

nin
seç
tiln
ma
hak
ler
liğ
ler

de
ka
ge
ve
Ei

yi
al
le

—
2
2

... olarak soruşturma

... isimli olarak başka
... vardır. Bunlar da
... Örnekle olarak 1925 yı-
... çıkarılmış,²⁷ buna
... dönmesine 1926 yı-
... imadan uyruk değiştiren
... önce vatandaşlıktan
... kaldırılmış olmasıdır.²⁸

... Millî Mücadeleye ka-
... çıkarıldığı görülmüştür.
... hakkında alınan
... için de 1928 yılına de-

... hareketle Osmanlı Devle-
... onları tümüyle dışlayan
... yurttaşlarından farklı bir
... hukukî zemin çerçeve-
... uçları doğurmadığı bir ger-
... olan genellik ilkesine bağ-

... karşı herhangi bir devr-i sa-
... nıyla hareket edilmediğini
... ve Demokrat Parti dönemi-
... Vergisi bir tarafa bırakılır-
... olduğu söylenebilir. Yukarı-
... selgelere İnönü döneminde
... araları bir Ermeni vatandaş-
... i'nin (Ohannes Zarphaneli-

30.10.0.0, Yer No: 42.264.5
30.18.1.1, Yer No: 15.51.1
30.10.0.0, Yer No: 99.639.18
30.18.1.2, Yer No: 2.20.5
30.18.1.2, Yer No: 110.6.18
0.18.1.1, Yer No: 30.50.16
30.18.1.2., Yer No: 108.46.19

Ermenilerin devlete bakışını ve beklentisini gösteren iki ilginç belge de Demokrat Parti dönemine aittir. Bunlardan biri Bedros Zoboğlu tarafından çıkarılan Marmara isimli gazeteyle resmi ilan verilmesi isteğini gösteren dilekçedir. Bedros Zoboğlu, Başbakan Adnan Menderes'e yazmış olduğu dilekçesinde, yine Ermeniler tarafından çıkarılan "Jamanak" isimli gazeteyle resmi ilan verilmesine karşılık, kendi gazetesine verilememesinden doğan sıkıntısını dile getirmektedir.²⁸

Aynı döneme ait bir başka belge ise Yozgat Sorgun'dan Adnan Menderes'e çekilmiş olan bir teşekkür telgrafıdır. Bölgede yaşayan 50 Ermeni adına çekilen telgrafta, bölgede Türk ve İslam ahalisinin baskısı karşısında Yozgat Valisi, milletvekilleri ve Adliye Vekâletinin gösterdiği ilgiye teşekkür edilmekte ve telgraf şu son sözle tamamlanmaktadır: "...Zatı devletlerine minnettarlığımı arz eder, elli nüfus Ermeni ailesi adına hürmetle ellerinizden öperek kanımızın son damlası, hayatımızın son nefesine kadar Türklüğe hizmet etmeyi namus ve borç sayarız."²⁹

Bu son örnekler Osmanlı'dan Cumhuriyete Ermenilerin devletle olan bağlarının hiç kesilmediğini ve devlet tarafından dışlanmadıklarını göstermektedir. Seçme seçilme hakkından devlet memuru olma hakkına; merkezi ve yerel yönetimlere katılma hakkından üst mahkemelerde hak arama hakkına; ekonomik faaliyette bulunma hakkından dilekçe hakkına kadar geniş bir alanda, kısacası çağdaş anlamda insan haklarıyla ilgili bütün alanlarda, tüm kanalları diğer yurttaşlara olduğu kadar Ermenilere de açıktır. Gerek Osmanlı Devleti gerekse Türkiye Cumhuriyeti hukukun genelliği ve eşitliği ilkesi çerçevesinde Ermenilere olumlu ya da olumsuz bağlamda işlemler yaptığı görülmektedir.

Örneğin vatandaşlıktan çıkarma işlemi ve gerekçesi sadece Ermenilere özgü değildir. Yurda dönmeyen ve başka devletin uyruğuna geçen herkes için aynı şekilde karar alınmıştır. Aynı şekilde bazı Ermenilerin de vatandaşlığa kabul edildikleri belgelerden anlaşılmaktadır. Yine Türklüğe hakareten dava açılması durumu da genel ve eşit olarak, bu suçlu işleyen bütün Türk vatandaşlarına uygulanmıştır. Burada da Ermenilere karşı özel bir olumsuz uygulama söz konusu değildir.

Son söz olarak Osmanlı'dan Cumhuriyete, Ermeni kökenli yurttaşlara devlet yönetimine katılma, devlet memuru olma ve devletle ekonomik bağlamda iş yapma alanlarında bütün kanalları açık tutulmuştur. Asıl tartışılması gereken durum Ermenilerin bazılarının bu kanalları nasıl kullandıklarıdır.

28 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Tarih: 14.10.1953, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 18.105.10
29 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Tarih: 14.7.1953, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 133.866.6